

Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR

Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, MANİSA

ÖZET

Tarih anlayışı, geçmişin sınırları içinden çıkan ve günümüz olayları ile bir çok yönden bağlantıları olan bir açıklama ve yorumlama biçimine dönüşmüştür. Geçmişin sosyal, siyasal, ekonomik boyutlu sorunlarının günümüz açısından yorumlanması ve değerlendirilmesi önemlidir.

Rant kollama faaliyetleri ve mali sömürü olayı yüzyıllar boyunca maliye teorisinin sürekli gündeminde olmuştur. Türk maliye tarihinde Celali Ayaklanmaları, rant kollama ve mali sömürü açısından önemli tarihi örneklerdir.

Osmanlı Anadolu'su 16. yüzyıl ve 17. yüzyılda, nüfus yapısını bile önemli ölçüde değiştiren Celali Ayaklanmaları'na sahne olmuştur. Celali Ayaklanmaları vergilerin yükü altında ezilenler, toprakları ellerinden alınmış eski sipahiler, topraksız köylüler, geçim sıkıntısı çekenler v.b. grupların çıkardıkları Anadolu'daki en büyük isyan hareketlerinden birisidir. Ayaklanmalara önderlik eden toprağı elinden alınmış beylerin amacı yeniden topraklarına kavuşmak, Osmanlı devlet mekanizması içine dönebilmek olsa da, ayaklanmaya katılan halkın isyanının nedeni, bürokrasiyi oluşturan devşirmeler, yeniçeri ağaları ve tımar sahiplerinin halka korkunç bir zulüm uygulamaları ve giderek derebeylik oluşturacak şekilde zenginleşmeleridir.

Anahtar Kelimeler: Celali Ayaklanmaları, Rant Kollama, Vergileme

An Assessment of The Celali Riots for the View of Ottoman Public Finance History

ABSTRACT

The horizon of history has come out of the limits of the past and changed as a form of an evaluation and an explication of past which has relation with daily events. To evaluate and interpret social, political and economical problems from the angle of present view is very important.

Rent seeking activities and fiscal exploitations have been a very important subject for fiscal policy theories for ages. And Celali Insurgencies are very important example of rent seeking activities and fiscal exploitations in the Turkish fiscal policy history.

Between 16-17 centuries, Ottoman Anatolia had faced with Celali insurgencies, changed even the structure of population structure. It was one of the biggest riots in Anatolia. People under high tax burdens, old Sipahis lands were taken people lost their lands and became poor due to riots.

Even though the leaders of the riots aimed to retrieve their lands and turn to Ottoman mechanism again, the aims of those involved in the riots were to stand against the terrifying cruelties of devşirmes, janissary leaders and tımar owners and increasing their wealth as creating feudal power.

Key Words: Celali Riots, Rent Seeking, Taxation.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde tüm kamu kurumlarının vergi toplama süreci ile doğrudan ilgili olmaları nedeniyle mali konular, özellikle vergi tahsili önemli sorunlar arasında yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde kamu görevlilerine maaşları, merkezi bütçeden aktarılan ödeneklerle değil, bazı vergi gelirlerinin doğrudan kendilerine maaş olarak tahsis edilmesi yöntemiyle ödenmekteydi. Kamu görevini

yürüten kişilerin bu görevlerinin veya diğer bir ifadeyle mali rantlarının herhangi bir nedenle sona erdirilmesi bu kişilerle devlet arasında çatışmaların doğmasına yol açmıştır. Diğer yandan bazı kamu görevlilerinin maaşlarının karşılığı olarak topladıkları gelirler, hem kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde hem de geçimlerini sağlayacak kadar yeterli olmaması v.b. nedenlerle kendilerine verilen yetkileri kötüye kullanarak halktan kanun dışı vergiler toplamaya başlamışlardır. Bu durum halk ile bu tip yöneticiler arasında gerginliklere yol açmış, devletin meşruiyeti zedelenmiştir. Merkezi yönetim ise Adaletnameler, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı çıkartarak ve bir takım önlemler almıştır.

Bu makalede Türk maliye tarihinde önemli bir yere sahip olan ve 200 yıl süren Celali Ayaklanmaları'nın ortaya çıkış nedenleri ile mali ve sosyal sonuçları irdelenmiştir.

I- 16 YÜZYIL SONU VE 17. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE GENEL OLARAK MALİ YAPI

Klasik dönem Osmanlı mali sistemi merkezi hazine¹, dirlik² ve padişah özel hazinesinden³ oluşan sacayağı üzerine kurulmuştur. Mali sistemin verimli şekilde çalışabilmesi bu üç öge üzerinde kurulan hassas bir dengeye bağlıydı. Mali sorunlarla karşılaşıldığında bunlar üzerinde değişiklikler yapılarak denge sağlanmaktaydı (Cezar, 1986:29-33).

A- Osmanlı Vergi Sistemi Temel Yapısı

Osmanlı vergi sistemi Batı Anadolu ve Trakya'da 15. yüzyıl başlarında belli bir istikrara kavuşmuş ve Kanuni devrinde Doğu Anadolu'ya da yayılmıştır. 16. yüzyılın başlarından itibaren fetihlerle sürekli genişlediği için devletin hukuki, askeri, mali ve sosyal yapısında da değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla her yerde geçerli tek bir vergi düzeni uygulamak mümkün olmamış, fethedilen bölgenin coğrafi şartları, ırki ve kültürel özellikleri ile sosyal ve ekonomik yapısı dikkate alınarak ayrı ayrı düzenlemeler yapılmıştır (Ünal, 2002:147).Tanzimat'a kadar yürürlükte kalan vergiler şunlardır:

1- Şahıslar Üzerinden Alınan Vergiler

Osmanlı Devleti'nde şahısların varlıkları nedeniyle ödedikleri vergiler şunlardır (Bknz. Kazıcı, 1977:114-118; Ünal, 2002:155-162; Karamursal, 1989:171; Ercan, 2001: 250-253):

• **Bennak Resmi:** Evli olup, çiftliği olmayan erkeklerden her yıl alınan bir vergidir.

• **Mücerred Resmi:** Bekar fakat başkasına muhtaç olmadan kendi geçimini sağlayabilen, üretim faaliyetinde bulunabilecek yaşa gelmiş müslüman erkeklerden alınan vergidir.

• **İspenç Resmi:** Gayrimüslim erkeklerden alınan vergidir. .

• **Cizye:** Cizye, Müslüman olmayanlardan, askerlik hizmeti karşılığı olarak alınmıştır. Cizye vergisi mükellefleri yüksek (âlâ), orta (evsât) ve fakir (ednâ) olarak üç sınıfa ayrılmış; âlâ 48, evsât, 24, ednâ 12 akçe cizye ödemiştir.

2- Ticaret Üzerinden Alınan Vergiler

Osmanlı Devleti'nde ticaret üzerinden alınan vergiler İhtisab Rusumu olarak nitelendirilmiştir. Bu vergiler ihtisab ağası, muhtesib, ihtisab emini olarak

adlandırılan memurlar tarafından toplanmıştır. Ticaretten alınan vergilerin önemli bir bölümü merkezi hazineye gönderilmiş, kalan kısmı tahsildarların giderleri için kullanılmıştır. İhtisab vergileri şunlardır (Kazıcı, 1987:147:186):

- **Yevmiye-i Dekâkîn** (Kepenک Açma Vergisi): Günlük ihtiyaç maddeleri satan dükkanlardan alınan vergilerdir. Bu vergiler dükkanlardan ve hanlardan her gün tahsil edilmekteydi.
- **Damga Resmi:** Bu vergi devlet görevlilerinin, bazı malların pazarlarda satışa uygun olup olmadıklarını kontrol etmelerine karşılık olarak ödenen vergidir.
- **Bâc-ı Pazar:** Pazarlarda alınıp-satılan ürünler üzerinden alınan vergidir. Şehirlerin girişinde alınan bu vergi eşyanın değerinin % 20 civarındadır.
- **Gemi İhtisabiyesi:** Gemilerin limanlarda indirdikleri mallar üzerinden alınan vergidir.
- **Resmi Bitirme:** Sebze, peynir, yoğurt, turşu, pasta, şekerleme ve pastırmacıların ürettikleri ürünlerin üzerinden kabala (götürü/toptan) olarak yılda iki kez tahsil edilen vergidir.

3- Tarımsal Ürünler ve Arazi/Tarım Alanları Üzerinden Alınan Vergiler

Osmanlı çiftçisinin üzerinde çalıştığı toprakların büyük bir kısmı devlete, vakıflara, çok az bir kısım mülk ve çiftlikler ise özel şahıslara aitti. Devletin sahip olduğu topraklar üzerinde üretimde bulunan köylülerin idaresi ve vermekle mükellef buldukları vergilerin tahsili görevi, dirlik olarak has, zeamet ve tımar sahiplerine verilmişti (Göçer, 1965:43). Toprak ve ziraat, Osmanlı Devleti'nin maliyesinin en önemli kaynaklarından. Köylülerden yani tarımdan alınan vergiler arasında, hububattan tahsil edilen Öşür ve Salariye Vergileri, Nüzül ve Sürsat bulunmaktaydı.

- **Öşür:** Bölgelere ve şartlara göre toplam tarımsal üretimin $\frac{1}{5}$ ile $\frac{1}{10}$ 'u oranında ayni ve nakdi olmak üzere iki şekilde tahsil edilirdi.
- **Haraç:** Haraç genellikle müslüman olmayanlardan alınan vergi olmasına rağmen topraklarda ekim yapan çiftçilerde elde ettikleri ürünlerden dolayı haraç vergisi öderlerdi (Giray, 2001:41).
 - **Salariye:** Salariye (salarlık) öşür tahsili sırasında tahsildarların, hasat dönemi boyunca kendilerine ve hayvanlarına yem olmak üzere köylülerden topladıkları ek vergidir.

Osmanlı Devleti'nde reaya, ziraat faaliyetlerinde kullandığı araziler üzerinden "Çift Resmi", "Dönüm Resmi" gibi çeşitli vergiler ödemekteydi. Bu vergiler (Bknz. İnalçık, 1959:571-581; Dursun, 1986:166; Ertaş, 1947:502):

- **Çift Resmi:** Fatih Kanunnamesi'nde; bir çift tasarruf eden raiyyet yılda üç hizmet veya bunun karşılığında olarak üç akçe vere, bundan başka bir orak (yani ot) ve bir döğen (saman) ve bir kağrı odun vere ve ayrıca boyunduruk resmi olarak iki akçe vere, bu yedi kulluk (hizmet) yerine para almak lazımsa gelse 22 akça olarak ödenen vergidir.

- **Çift Bozan Resmi:** Tımar sahibi kendi defterinde yazılı raiyyetin tımarında çalışmasını denetlemek hakkına sahipti. Çiftbozan resmi/vergisi uygulaması hür köylülükle bağdaşmamaktadır. Ancak Osmanlı yönetimi tarımsal üretimin sürekliliğini sağlamak, denetlemek ve verimin düşmesini önlemek için bu tür kayıtlar koymuştur. Çiftini terk edip başka yere giden reaya, mahkeme kararıyla 10 yıl içinde geriye göç etmeye zorlanabilirdi. Bu verginin miktarı 300 ile 70 akçe arasındaydı. Şehirlere yerleşenler bu vergiyi 20 yıl ödemekle yükümlü tutulmuşlardı.

- **Dönüm Resmi:** Dönüm Resmi'nin miktarı bölgelere ve verime göre değişik miktarlarda alınmaktaydı. Bazı bölgelerde iki dönüme bir akçe, bazılarında üç dönüme bir akçe, az verimli arazilerde 4-5 dönüme bir akçe dönüm resmi alınırdı.

4- Hayvanlar Üzerinden Alınan Vergiler

Osmanlı mali sisteminde hayvanlardan alınan vergiler şunlardır (Bknz. Kazıcı, 1977:114-118; Pakalın, 1992:25-26; Ünal, 2002:155; Linder, 2000:111):

- **Adet-i Ağnam:** Koyunlardan alınan Adet-i Ağnam (resmi- ağnâm) bazı küçük farklılıklar dışında genellikle her vilayette 2 koyuna bir akçe olarak alınmıştır.

- **Selamet Akçası:** Koyun sürülerinin meskun mahal ve yerlerden geçişi sırasında alınan vergidir.

- **Zebiha Resmi:** Şehir ve kasabaların dışında inşa edilmiş bulunan mezbahalarda kesilen hayvanlardan alınan vergidir.

- **Ondalık Ağnam Resmi:** Sadece Rumeli Bölgesi'ndeki hayvanlardan alınan vergidir.

- **Ağnam Bacı:** Pazar ve panayırlara getirilen koyun ve keçi ticaretinden alınan vergidir.

- **Ağıl Vergisi:** II. Beyazıt Kanunnamesi'nde ağıl resminin sürü başına iki akçe olarak alınmasına hükmedilmiştir. Verginin oranı vilayetlere ve zamana göre farklılık göstermekteydi. Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde koyun ağılı başına 2 akçe iken, I. Selim'in zamanında 3 akçeye çıkarılmıştır. Vilayet Kanunnameleri'nde oran 300 koyunluk sürü başına bir akçeden 5 akçeye kadar arttırılabildiği gibi, 10 koyun başına 1 akçeye kadar da yükseltilebiliyordu.

- **Otlak Resmi:** Sürülerini, başka bir tımar sahibinin topraklarında otlatan veya miri topraklarda yaylatan sürü sahipleri ve göçebe kabilelerden yılda bir defa alınan vergidir.

5- Gümrük Resimleri

Osmanlı Devleti'nde ülke içinde bir iskeleden başka bir iskeleye deniz yoluyla; bir şehir veya kasabadan diğer bir şehir ve kasabaya kara yoluyla nakledilen mallardan çeşitli adlarla gümrük resmi alınmıştır.

Gümrük resmi bazı mallarda malın o andaki değerine göre, bazı mallarda ise yük başına alınırdı. 17. yüzyıldan itibaren de her mal için belirli gümrük resmi tarifeleri uygulanmaya başlanmıştır (Ünal, 2002:173; Kazıcı, 1997:147-148):

- **Amediye:** Osmanlı Devleti hudutları dahilinde bulunan şehirler arasında (kara ve deniz yolu ile) gönderilen emtia için, gönderildiği yerde alınan vergidir.
- **Refetiye:** Osmanlı sınırları dışına çıkarılan emtiadan çıkış esnasında alınan, gümrük vergisi benzeri vergidir.
- **Mastariye:** Yabancı bir devletten Osmanlı toprakları dahilindeki bir şehir veya iskeleye getirilip satılan maldan alınan gümrük vergisidir.
- **Murûriye:** Osmanlı Devleti'nin topraklarına, dışarıdan giren fakat içerde tüketilmeyip başka bir ülkeye gönderilen emtiadan (geçiş hakkı için) alınan vergidir.
- **Bâc-ı Pazar:** Ön Asya ve Anadolu'da kurulan Türk-İslam Devletleri'nden beri uygulana gelmiş gümrük resmi anlamına gelen bir ıstılah olan bac, sancak kanunnamelerinde sancağa hariçten gelen fakat orada satılmayarak transit geçen ticaret metaından alınan vergi olarak tanımlanmıştır. Damga ise pazarda satılan ticari mallardan alınan bir vergidir. Örneğin; Harput Sancağı'nda kara damga da denilen bu vergi, şehre getirilip satılan mallardan % 5 oranında alınmaktaydı.

6- Örfi Vergiler

Bu tür vergiler hükümdarın iradesi ile tarh olunan vergilerdir. Osmanlı Devleti'nde örfi vergiler (Bknz. Varcan, 2000:59-62; Öner, 2005:156; Eş, 1989:114):

- **Rusûm-ı Örfiye:** Devletin idare ve yargı organlarının yürüttüğü hizmetler karşılığında tahsil edilen vergilerdir. Harç benzeri vergiler tevzi defterlerine dahil edilmeyip doğrudan hizmeti yapan kişiler tarafından tahsil edilmiştir.

• **Tekalif-i Divaniye (Avarız-ı Divaniye/Avarız Vergileri):** Bu vergiler merkez hazinesi tarafından tahsil edilmekteydi. İlk avarız vergisi hazinede yeterli düzeyde ödenek olmadığı 1509 yılında ordu ve donanmanın ihtiyacını karşılamak amacıyla II. Beyazıd Dönemi'nde "İmdadiye-i Seferiye" adıyla yürürlüğe konulmuştur (İslam Ansiklopedisi, 1991:108-109).

Osmanlı Devleti daha kuruluş devrinde, normal şer'i hukuk ve örfi resimlerin dışında harp gibi olağanüstü zamanlarla sınırlı olmak üzere, halktan çeşitli adlar altında nakdi, şahsi hizmet ve aynen mal teslimi şeklinde birçok fedakarlıklar talep etmiştir. Avârız akçesi olarak alınan bu maktû ve nakit vergi zaman içerisinde paranın değer kaybına bağlı olarak arttırılmıştır. Önceleri savaş harcamaları için toplanırken, 16.yüzyılın sonlarına doğru her yıl düzenli olarak toplanan vergi halini almıştır. Tarımdan alınan olağanüstü vergiler şunlardır (Bknz. Güçer,1964: 42-80; Devlet Arşivleri, 2004):

- **Nüzül:** Askerin iaşesi için hazırlanan erzak anlamına gelen Nüzül; askeri birliklerin gıda ihtiyacı için yörelerden un, arpa vb. aynı olarak alınan bir vergidir.

• **Sürsat, Bedel-i Sürsat:** Sürsat, reayânın gerektiğinde askeri birliklere yem, yiyecek maddesi ve yakacağı, belirlenen bir fiyat üzerinden

sağlamasıdır. Bu maddelerin başlıcaları arpa, saman, un, koyun eti, bal ve odundur. Hukuken sözleşmeye dayanan bir yükümlülük olan sürsat, askeri birliklerin geçtiği yollar veya konakladığı yerlere yakın bölgelerden aynı olarak, uzak bölgelerden ise nakdi olarak alınmıştır.

- **İştirâ Zahiyesi:** Devlet kamu ambarlarına hububat depolamak, cepheye giden veya cepheden dönen orduların işlerini karşılamak için bazen nüzü ve sürsat yerine iştiraya başvurmuştur. Yani halk, devletin tespit etmiş ettiği fiyatlarla, belirli miktarda erzak teslim etmeğe zorunlu kılınmıştır.

7- Maktu Vergiler

Öşür gibi mahsulden aynı olarak alınan vergilere karşın, maktu (kesilmiş/bölünmüş) vergilerin miktarı önceden belirlenmiş ve sabit olup ürünün veya yapılan işin az ve çok olması vergi oranını değiştirmemekteydi. Bu gruba giren vergi ve resimler, aynı olarak tahsili mümkün olmayan hususlar için geçerliydi. Örneğin; genellikle bağ ve bahçelerin ürünleri maktu olarak vergilendirilmiştir. Bunun nedeni meyve ve sebze, hububat gibi dayanıklı mal değildir. Ayrıca koyun, keçi gibi hayvanlar ile değirmen, bezirhane vs. gibi işletmelerden de maktu üzere yani nakit olarak vergi alınmaktaydı. Resm-i âsiyâb değirmenin yılda kaç ay çalıştığına göre değişmekte genellikle, her ay için 5 akça vergi ödenmekteydi (Ünal, 2002:168).

8- Arızı Vergiler

Miktarı sabit olmayıp, kaynağı belirsiz olan vergi ve resimlere arızı vergiler denilmektedir. Bu resimlerin tasarruf hakkı tımarın statüsüne göre değişmekteydi. Ancak serbest tımar sahipleri bunların tamamını tasarruf edebilmekte, serbest olmayan tımar sahipleri sadece yarısını alabilmekteydi. Diğer yarısını ise subaşı ve sancakbeyleri almaktaydı. Arızı vergiler şunlardır (Ünal, 2002:169):

- **Bâd-ı Heva:** Evlenen kız ve dul kadınlardan alınan resm-i arûs, cürüm-i cinayet, niyâbet, resm-i tapı, resm-i zemin, yave, abd-i abık, kenizek, tütün resmi, adet-i deştânî vs. gibi adlar altında da tahsil edilen vergilerdir. Bugün kullandığımız bedava kelimesi, nereden geldiği belli olmayan anlamındaki bad-ı heva'dan gelmektedir.

- **Cerâim-i Hayvanât:** Bu resim herhangi bir şahsın atı veya sığırı başkasının ekinine girip zarar verdiği takdirde hayvan sahibinden alınırdı.

- **Resm-i Arûs:** Serbest tımarlarda sipahinin nikahlanan genç kız veya dul kadınlardan aldığı resimdir.

- **Tapu Resmi:** Mülkiyeti devlete ait araziden çiftlik tasarruf eden reayanın, bir defaya mahsus olmak üzere sipahiye resm-i tapu adı altında ödediği resimdir.

- **Cürüm ve Cinayet Resmi:** Osmanlı ceza hukukuna göre suçlular işledikleri suçun cezasına ve zenginlik derecesine göre para cezası ödemeye mahkum edilirdi. Kadı'nın hükmünden sonra serbest tımar sahipleri ya da subaşı ve sancakbeyleri cürüm ve cinayet resmi alırlardı.

B- Osmanlı Mali Sisteminin Genel Değerlendirilmesi

17. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı maliyecilerinin daha önce karşılaşmadıkları bir tarzda “kronik bütçe açıkları” meydana gelmeye başlamıştır. Aziz Efendi'nin bu dönemde yaşanan mali sorunların nedenleri ve çözümlerine ilişkin olarak padişaha sunduğu İslahat Teklifi'nde “*III. Murad zamanından (1574-1595) beri vezir sayısının kanunda belirtilen sayıyı aştığı, defterde muayyen hasları olmayan bu vezirlere havass-ı hümayun (padişah hasları) dan gelir tahsis edildiği, vezirlerin de bu gelirleri iltizam yoluyla kapıkullarına verdikleri, mültezimlerinse –iltizamı ellerinde bulundurdıkları sene içinde ödedikleri kira bedelini kat kat çıkarmak istemeleri yüzünden- reayanın yoksullaştığını*” belirtir. Bu durum fasit bir daire halini almış, padişah hasları hem ekonomik hem de askeri açıdan verimsiz kullanıma terkedilmiştir. IV. Murad'ın vezirlerin işlerini de yoluna koyduğunu belirten Aziz Efendi, sultanın vezir sayısını da azaltması beklenirken tersini yaparak zaten fazla olan vezir sayısını 8'den 11'e çıkarmasını da eleştirmektedir” (Öz, 1997:80).

Bütçe açıklarının en önemli nedenleri: “Devletin siyasi gücünün gerilemesinin sonucu olarak taşrada vergi toplama ve bu gelirlerin merkeze aktarılması sürecinde ortaya çıkan güçlükler⁴ (Pamuk, 2000: 149)”, “savaş tekniklerinin değişimi sonucunda savunma harcamalarındaki artış⁵”, “tumar⁶ ve vakıfların⁷ vergi gelirlerine daha çok el koyması⁸” ve “sıvış yılı” uygulamasıdır.

Aşağıdaki tabloda 1523-1696 yılları arasındaki bütçe gelir ve giderleri yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi artan kamu giderleri karşısında bütçe gelirleri yetersiz kalmış ve bütçe açıkları sürekli olarak artmıştır.

Tablo : 1523-1696 Yılları Arası Osmanlı Bütçeleri

Yıllar	Endeks	Gelirler (akçe)		Giderler		Bütçe Açıkları	
		Nominal	Reel	Nominal	Reel	Nominal	Reel
1523-4	100	116.888.385	116.888.385	118.783.849	118.783.849	-1.895.464	-1.895.464
1565-6	100	183.088.000	183.088.000	189.657.000	189.657.000	-6.569.000	-6.569.000
1566-7	93	348.544.150	324.703.730	221.532.453	206.379.630	127.011.697	118.324.100
1592-3	53	293.400.000	154.173.020	363.400.000	190.894.020	-70.000.000	-36.721.000
1608	44	503.691.446	225.530.870	599.191.446	264.723.370	-95.500.000	-39.192.500
1654	42	537.356.433	225.635.960	658.358.459	276.444.770	-121.002.026	-50.808.810
1666-7	35	553.429.229	194.530.370	631.861.656	222.099.360	-78.432.427	-27.568.990
1687-8	35	700.357.065	246.175.500	901.003.350	316.702.670	-200.646.285	-70.527.170
1691-2	26	818.188.665	210.274.480	929.173.910	238.979.690	-110.985.245	-28.705.210
1696-7	26	938.672.901	241.238.930	1.096.178.240	281.717.790	-157.505.339	-40.478.860

Kaynak: (Tabakoğlu,1985:17).

Kamu harcamalarının ve artan savaş harcamalarının finansmanı için, önceki yıllarda olağanüstü dönemlerde toplanan Avarız⁹ türü vergiler, bu dönemde sürekli olarak toplanmaya başlanmıştır. Bütçe açıklarını gidermede zaman zaman tağşişlere de başvurulmuştur. Tağşiş işlemi sayesinde, bir yandan dolaşımdaki para miktarı artırılmış, bir yandan da devlete ödemelerinde

kullanabileceği yeni bir fon oluşturulmuştur. 1585 tağşişi sonrasında bütçe açıklarını kapatmak için başvuru tağşişler ve iç borçlanmalar, birer istisna olmaktan çıkıp, neredeyse kural haline gelmiştir. Merkezi devletin süreklilik kazanan mali bunalımları aşmak için başvurduğu önlemler ise, hem çeşitli kesimlerin siyasal tepkilerine yol açmış hem de Osmanlı ekonomisi üzerinde önemli sonuçlara yol açmıştır (Pamuk, 1999:138-146).

II-CELALİ AYAKLANMALARI NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Maliye teorisyenleri ve uygulamacıları hem vergi gelirlerini arttırmak hem de mükelleflerin vergiye karşı tepkilerini azaltmak/engellemek için sürekli arayışlar içinde olmuşlardır. Kimlerin vergi dışı bırakılacağını ve kimlerin ne ölçüde vergi vereceklerini adil bir biçimde belirlemek vergiciliğin en zor alanlarından birisidir. Dolayısıyla vergilemenin adil olup olmadığı üzerindeki karşılıklı tartışmalar insanlık tarihinde devleti idare edenler ile idare edilenler arasında süregelen çekişme konularından birisini oluşturmuş/oluşturmaktadır. Bu durum zaman zaman halk-devlet ilişkilerini olumsuz yönde etkileyerek ülkeleri toplumsal bunalımlara sürüklemiştir. Romalıların, kendilerine her şeyin meşru olduğunu sanan vergi memurlarının kural dışı davranışlarına karşı ayaklanmaları, İmparatorluğun gitgide zayıflamasına yol açmıştır. Montesquieu'nun "*Ancak zayıflamakta olan devletlerde daha çok haraca (vergiye) ihtiyaç duyulur ve o suretle ki yükler, onu daha az taşıyacak durumda oldukça artırılmak zorunda kalınır*" şeklinde belirttiği gibi, Roma'nın zayıflaması, haksız/yanlış vergi uygulamaları nedeniyle gittikçe artarken, mali sorunlara çözüm bulmak için vergiler daha da ağırlaştırılmış ve Roma, savaşın sonunda Barbarlar tarafından istila edilmiştir (Launfenburger, 1967:285).

Avrupa ülkeleri hem pagan dönemlerinde hem de hıristiyan olduktan sonra vergi ödememek için sürekli direniş göstermişlerdir. Bu direnişin temelinde idare edenlerle idare edilenlerin aynı ırktan olmayışları asıl etkenlerden birisidir. Roma Egemenliği ve Hun ve Cermen istilalarında, Avrupa'nın yerli halkı, yabancıların savaş harcamalarını karşılarken, kendilerine zulmedenlerin güçlerini, emekleri ve gelirleri yoluyla arttırmak zorunda kalmış oldukları için hissen ve düşünce olarak vergi ödemeye karşı durmuşlardır. Avrupa'da oldukça düzenli devletler kurulduktan sonra da bu direniş devam etmiş; derebeylik dönemlerinde senyör ile serf ve tebaa ayrı soydan olduğundan dolayı birbirleriyle çatışmışlardır. Çünkü senyörler için "*tebaa adi, aşağılık ve itaatla yükümlü bir yaratıktır*". Buna mukabil tebaa için de efendi, gaddar ve zalim bir beladır. Kendisini sömüren ve küçük gören bir yabancısıdır. Soya dayanan bu hislere dayanan vergileme Avrupa Devletlerinin en önemli sorunlarından birisi olmuştur. Bu sorunun çözümü için uzun mücadeleler yapılmış, bu süreçte vergileme yetkisine sahip meclisler kurulmasını sağlamıştır. Bu meclisler vergileme tartışmaları sonunda günümüzde parlamentolar gelişmesine neden olmuştur (Tuğcu, 1972:10).

İngiltere'de Yüz Yıl Savaşları'ndan sonra vergilerin arttırılması, rahipler ve asiller sınıfının toplumdaki eğitici ve askerlik görevleri dolayısıyla vergiden muaf tutulmaları burjuva ve köylü sınıfının üzerinde büyük baskılara yol açmıştır. İngiltere'de Büyük Özgürlük Fermanı'ndan (1215) başlayarak, Haklar Bildirgesi

(1688) biçiminde devam eden gelişmeler, kralın bazı vergileme yetkilerinin parlamentoya devredilmesiyle sonuçlanmıştır. İngiltere’de siyasal iktidarın vergilendirme gücünün sınırlandırılması 17. yüzyılda, Kara Avrupası’nda ise 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleştirilebilmiştir. 1789 Fransız Devrimi’nin önemli nedenlerinden birisi keyfi vergiler konulması olmuştur. Devrimden sonra ilan edilen İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci’nde vergilemede eşitlik ve genellik ilkeleri ile vergilerin yasallığı ilkesi hükme bağlanmıştır (Öncel vdğ,1992:8). Amerikan ayaklanmasının nedenleri arasında da ağır ve adil olmayan vergiler ilk sırada yer almıştır.

Osmanlı Anadolu’su 16. yüzyıl ve 17. yüzyılda, nüfus yapısını bile önemli ölçüde değiştiren Celali Ayaklanmaları’na sahne olmuştur. Celali Ayaklanmaları, vergilerin yükü altında ezilenler, toprakları ellerinden alınmış eski sipahiler, topraksız köylüler, geçim sıkıntısı çekenler v.b. grupların çıkardıkları Anadolu’daki en büyük isyan hareketlerindedir. 16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu halkının tepkisinin genel adı olarak kabul edilen “Celali Ayaklanmaları”nın önemli nedenlerinin başında isyancı liderlerden daha önce devlet tarafından tanınan mali rantların geri alınması ve köylülerin bazı yöneticilerin baskıcı sömürülerine tepkileri gelmektedir. 17. yüzyılda yaşanan mali kriz Osmanlı Devleti’nin mali sistemini derinden etkilemiştir. Mali sistemde oluşan bu mali sorunlara çözüm süreciyle birlikte söz konusu durumdan kendi çıkarları için rant arayışı peşinde koşan bir takım kişiler ve gruplar ortaya çıkmıştır.

A-1509-1590 Döneminde Yaşanan Celali Ayaklanmaları

Bu dönemdeki ayaklanmaların başlıca nedenleri: “mezhep çatışmaları, merkezi yönetim ile Anadolu’daki Türkmenler arasında yaşanan sorunlar, İran’ın dış politikası, tımar sahiplerinin tımarlarının ellerinden alınması, sürekli artan vergi yükü ve sömürüdür” (Avcıoğlu, 1987:58-65; Akdağ, 1999:119-150; Sümer, 1980:160-175).

Bu dönemdeki ayaklanmaların başlangıcı olarak Şah Kulu Ayaklanması’nı (1509-1510) kabul edebiliriz. Tımarları kendilerinden alınarak haksızca başkalarına verilen ve içlerinde çoğunluğunun Teke İli’nden (Antalya) olanların oluşturduğu sipahiler ve bölgedeki Türkmenler mezhep çatışmalarının etkisiyle Şah Kulu Ayaklanması’nı çıkarmışlardır. Şeyh Celâl Ayaklanması’nda (1517) Şeyh Celal "*yoksul insanların, topraksız köylülerin, ağır vergiler altında ezilenlerin hayatını düzeltmek, onlara mutluluk getirmek için*" yaklaşık 20 bin kişiyi toplamıştır. Bu ayaklanmaya katılanlara Osmanlı yöneticileri tarafından "Celâli" adı verilmiş ve bu tarihten sonra da Osmanlılar, bu terimi ne türden olursa olsun bütün ayaklanmalar için kullanmışlardır.

Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta geçtikten sonra mali bunalıma engel olmak için "arazi tahriri"ni yenilemek suretiyle, hazine gelirini arttırmaya yönelik hareketleri ülke çapında halkın tepkisine neden olmuştur. Bunun nedeni hem tımarlı sipahilerin hem de çiftçilerin (raiyyetin) arazi yazım sonuçlarından etkilenecek olmalarıydı. İl yazıcılarının sipahilerin beratlarında kayıtlı yerlerden "ifrazlar" bularak hazineye geri alacakları tarlaların dönümlerini fazla göstererek de çiftçilerin vergi yükünü ağırlaştıracakları söylentileri halkın hoşnutsuzluğunu

arttırarak aniden geniş isyanların çıkmasına yol açmıştır (1525-1527). Ayaklanma İlyazıcı Kadı Muslihiddin'in arazi vergilerini arttırmasına karşı yapılan itirazlarda, kimi Bozok Türkmen ileri gelenlerine "sakallarını kestirmek" gibi Türkmenler tarafından kendilerine hakaret olarak nitelendirilen cezalar vermesi nedeniyle başlamıştır. Olaylar kısa zamanda Sivas, Yeşilirmak çevresi, Maraş, Adana, Tarsus ve İçel bölgelerine yayılmıştır (Akdağ, 1999:119).

Celali Ayaklanmaları'nı dönemin tarihçisi Peçevi [Yıl 932-(1525-56)] *"Dinin koruyucusu saadetli padişah, muzaffer İslam askeri ile bir süre kafir ülkelerini talan ve yakıp yıkmaya işleriyle uğraşırken Bozok Türkmenleri'nden adları geçen eşkiya ayaklanıp önce o bölgede görevli olan Muslihüddin adındaki kadıyı, bunun katibi Mehmet'i ve Hersekzade Ahmet Paşa'nın oğlu Sancakbeyi Mustafa Bey'i öldürdüler. Sivas Vilayeti'ne saldırarak, reyanın mal ve yiyeceğini yağmaya ve yakıp yıkmaya başladılar"* şeklinde açıklarken ayaklanmanın nedenini Ali Efendi ise: *"Adı geçen Sü'lün'ün tasarrufunda olan mezraaya iki yüz akçe vergi yazarlar. Her ne kadar o bu paradan yüz akçesinin başışlanmasını ve yalnız ve yalnız yüzünü alınmasını rica ederse de dinlemezler. Sü'lünoğlu ise isteğinde direnir. En sonunda öfkelenen görevliler, Sü'lünoğlu'nun adamlarından birini saklayıp uzun sakalını keserler ve işkence ederler. Rica ve yakarmaları kabul olunmadığından gayri böyle bir ihanete de uğrarlar. İşte bu yüzden ayaklanıp kendilerine bağlanıp katılmayanları öldürürler ve mallarını yağma ederler"* şeklinde anlatmaktadır (Baykal, 1999:122-123).

Ayaklanmalar birbirini takip etmiş; Çukurova Bölgesi'nde Domuzoğlan, Bağçe Bey ve Mustafa oğlu Veli Halife ayrı ayrı isyanlar çıkarmışlarsa da bunlardan en önemlisi Kalender Çelebi'nin İsyanı (1528)'dir. Bu ayaklanmanın diğer ayaklanmalardan daha büyük ve şiddetli olması nedeniyle, ayaklanmayı bastırmak için bizzat Vezir-i Azam İbrahim Paşa tarafından bir ordu harekete geçmiş, fakat Kalender Çelebi tarafından ağır bir bozguna uğratılmıştır. Ancak, ayaklanmanın asıl nedenini araştırarak Kalender Çelebi'nin etrafına toplanan kişilerin çoğunun, dirlikleri kesilmiş sipahilerin olduğunu tespit etmesi üzerine İbrahim Paşa dirlikleri ellerinden alınan beyleri çağırarak dirliklerinin geri verileceğini taahhüt etmiş ve bunun üzerine bu kişiler Kalender Çelebi'nin yanından ayrılmışlar, 300-500 kişi ile kalan Kalender Çelebi de kolayca mağlup edilerek ayaklanma sona erdirilmiştir (Sümer, 1980:172).

B-1593 Sonrasında Yaşanan Celali Ayaklanmaları

Bu dönemdeki ayaklanmalar, 1593'te başlayan Avusturya seferinin uzaması sonucu olan büyük Celâli Ayaklanmaları'dır. Bu ayaklanmaların başında çoğu kapıkulu ordusunun atlı birliklerinde vazife gören veya beylerbeyi ve sancak beylerinin emrinde bölükbaşılık, çavuşluk, subaşılık gibi hizmetlerde bulunan küçük rütbeli Anadolu Türkleri'dir (Sümer, 1980:186).

1598 yılında Karayazıcı Abdülhalim Bey (1598); sekbanlık, bölükbaşılık, kale muhafızlığı yapan ve hatta Celali eşkiyalarıyla mücadele eden birliklerin başında kumandanlık yapan bir kişi olup, kendisine bu hizmetlerinden dolayı sancakbeyliği verilmiştir. Ancak kaymakamlığa bir başka bey atanınca isyan etmiştir. Gerek Karayazıcı'nın kendi kişiliğinde ve gerekse köylü olsun, asker

olsun, ayaklamaya katılanların ortak yönü, dirliklerinin kesilmesini önlemek ve vergi yükü artışına tepki göstermektir (Yetkin, 1984:134-145).

Kalenderoğlu (1607), Muslu Çavuş (1607), Yusuf Paşa (1607), Cennetoğlu (1625), İlyas Paşa (1627) ve Karahaydaroğlu (1647) yıllarında dirliklerinin ellerinden alınması veya yerel idarecilerin halka karşı yaptıkları zulümlerden dolayı ayaklanan diğer celaliler olmuşlardır (Uluçay, 1944: 22-40).

C-Sipahilerin Ayaklanmalara Katılma Nedenleri

Celali Ayaklanmaları'nın katılımcılarına bakıldığında, yeni mali düzenlemelerden ve özellikle de Anadolu'da meydana gelen bir çok sosyal ve doğal olaydan etkilenen önemli bir sipahi (tumarlı) kesimin varlığı görülmektedir. Bu kesimin ayaklanma nedenleri ise şöyle sıralayabilir:

i. Sipahilerin Savaşlardan Kaçması ve Tumarlarının Merkezi Yönetim Tarafından Elllerinden Alınması: III.

Mehmed'in saltanatının en büyük savaşı olarak gördüğü, zaferle sonuçlanan Haçova Savaşı'nın (1596) sonunda Cağalazade Sinan Paşa, ordudaki disiplini korumak amacıyla, savaştan kaçanları tespit etmek için bir yoklama yaptırmıştır. Bu yoklamada bulunmayanlar "firari" sayılmış, tüm mal ve mülklerine devlet tarafından el konulmuştur. Bu karar yalnız Haçova'da savaş alanından kaçanları değil, orduya hiç katılmayan sipahileri de etkilemiştir. Firari Defteri'nde yalnızca 2000-4000 akçe ile 20,000-50,000 akçe getiren dirlik sahiplerinin adı da yer almış ve 30.000 sipahinin tumarları ellerinden alınmıştır. Askeri sınıftan binlerce kişinin isyan etmesinde bu eylem etkili olmuştur (Griswold, 2000: 16).

ii. Vergilerin İltizam Yöntemiyle Toplanması ve Yöntemin Yaygınlaşması:

Savaş teknolojisindeki değişiklikler nedeniyle, merkezde daha büyük ve daimi ordular oluşturma gereği ortaya çıkınca, tımar düzeni hem askeri hem de mali önemini yitirmeye başlamıştır. Böylece devletin tarımsal artığın daha büyük bir bölümünü merkezde toplaması yönündeki baskılar da artmıştır. 16. yüzyılın sonlarına doğru devlet, tımar düzenini terk ederek iltizama geçmeye başlamıştır*. Mukataa adı verilen birimlerden belirli süreler için vergi toplama imtiyazı müzayedeye yoluyla satılmaya başlanmıştır. Tımar düzeninde sipahilerin vergi olarak toplanan ürünlerin nakde çevrilmesi görevini, mültezimler veya onların yerel temsilcileri üstleniyordu. İltizam sistemine geçilmesiyle birlikte sipahi tarafından nakit olarak toplanan çift resmi gibi vergilerin de terk edilmesi, sipahilerin geçimlerini sağlamalarını zorlaştırmıştır (Pamuk, 2000: 94).

iii. Sipahi Gelirlerinin Enflasyon Nedeniyle Reel Olarak

Azılması: Celali Ayaklanmaları sırasında yaşanan enflasyon ve köylülerin büyük göçü (kaçgunu), sipahilerin gelirini düşürmüştür. (Faroqhi, 2003:301). 16. yüzyılda fiyatlar artmaya başlayınca, para

olarak toplanan vergilerin gerçek değeri erozyona uğramıştır¹¹. Bu durumda merkezi devlet, söz konusu vergilerin bir bölümünün miktarlarını sık sık arttırmaya çalışmıştır. Ancak Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de bu çabalar enflasyon karşısında yetersiz kalmıştır. 1585 yılındaki büyük tağşiş sonrasında, devlet bu tür vergilerin miktarlarını yeniden saptamaya yönelmemiştir. Böylece özellikle tımar düzeni çerçevesinde toplanan sabit miktarlı vergilerin önemi azalmıştır. Fiyat Devrimi'nin etkisiyle sipahilerin tarımsal üreticilerden nakit olarak topladıkları çift resmi gibi vergiler erozyona uğramış, sipahiler güç duruma düşmüşlerdir. Giderek yoksullaşmaya, savaş sırasında orduya katılmamaya ya da asker göndermemeye ve yüzyılın sonlarına doğru da kimi sipahiler tımarlarını terk etmeye başlamışlardır. Enflasyon karşısında, akçe üzerinden toplanan bu vergilerin düzeyinin yükseltilmesi gerekiyordu. Oysa merkezi devlet, sipahilerin topladığı vergilerden vazgeçerek, onların yerine kırsal nüfustan avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye diye anılan olağanüstü vergileri toplamaya başlamıştır. Bu tercih, sipahileri ve onların öncülük ettiği taşra ordusunu büyük bir şekilde etkilemiştir (Pamuk, 2000: 140). 17. yüzyılın ortalarında, florinin 40 akçe ettiği bir dönemde tespit edilen olağan vergiler, florin 120 akçeye yükseldiğinde de aynı kalmıştır. Böylece rantının aşağı yukarı % 50 kadarını nakdi olarak alan sipahi, bir de topraklarının daralması sonucu, gelirinde önemli bir azalmayla karşılaşmıştır (Yavi, 2002:70).¹

iv. Yerel Yöneticileri Merkezi Yönetimin Ataması:

Merkezde vezirler v.b. üst yöneticilerle kapıkullarının ve yine taşrada ümeranın etkinliğinin artması, bunların gelirlerini artırmak için vergilendirme düzeninde iltizam usulünün yaygınlaştırılması, gelişmelerin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Sultanların taşrayı etkili bir şekilde kontrol edebilmek için merkezden tayin edilen beylerbeylerine dayanmaları sonucunda, 16. yüzyıl sonlarına doğru taşra yönetiminde giderek artan bir biçimde, merkezde yetişmiş kişiler taşra kökenlilere göre etkinlik kazanmıştır (Öz, 1997:42). Fakat eyaletlerdeki memurların terfilerinin önünün kapanması ayaklanmaları teşvik etmiş, ardından da merkezin kontrolü kaybetmesine yol açmıştır. Böylece, Osmanlı merkezi bürokrasisi Celali Ayaklanmaları'nın ciddi teşvikçilerinden birisi gibi davranmıştır. Ayrıca atama düzeyindeki merkezileşme, mali durumda söz konusu olan ademi merkezileşmeyle dengelenmiştir. Gittikçe artan nakit para talebi merkezi yönetimin, eyalet valilerinin gelirlerini yavaş yavaş azaltmasına neden olmuş, artık eyalet valilerinin gerekli fonları kendi inisiyatifleri dahilinde toplamaları bir siyasal manevra alanı sağlamıştır (Faroqhi, 2002:98).

v. **Yöneticilerin Çiftlik Kurma Eğilimi:** 17. yüzyılda Batı'da hububat ihtiyacının artışı ve fiyat hareketleri, Osmanlı üretim maddelerinin ticari niteliğinin artmasına neden olmuştur. Bu gelişim, bir yandan buğday çiftliklerinin bir yandan da hayvan yetiştirme çiftliklerinin gelişimine yol açmıştır. Bunlardan buğday çiftlikleri genellikle devletin geleneksel buğday yetiştiren ve daha çok Balkanlar'da yer alan ovalarında, hayvan üretme çiftlikleri ise daha ziyade İç Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki çiftlikleşme eğilimi küçük çiftliklerin birleştirilmesi yoluyla oluşturuluyordu. Dolayısıyla çiftçiler mülklerini çeşitli şekillerde kaybederken, sipahileri de dirliklerini yitiriyorlardı (Taner, 1996:46-47).

vi. **Çift-Hane* Sistemi'nin Çökmesi** (Çift Resminin Kalkması): Çiftliğin boyutları verimliliğine göre altmış ile yüz elli dönüm arasında değişiyordu. Tımarlar, tahrir defterlerinde kayıtlı oldukları halleriyle bölünemez ve değiştirilemez birimler oldukları için, tımarlardan elde edilen gelirin sabitliğini korumak amacıyla, çift-hane birimleri de bölünemez ve değiştirilemez olarak korunuyordu. 17. yüzyıldaki değişimlere uyum sağlamaya çalışan devlet, çift-hane birimlerinin bütünlüğünü korumaya çalışıyor, köylü ise bu değişimlere ayak uydurabilmek için esneklik imkanları arıyordu. Merkezi yönetimin çift-hane birimlerinin parçalanmasını istememesine rağmen, birimlerin gittikçe daha küçük parçalara bölünmüştür. Bu nedenle, alışıldık yekpare birimler yerine, "yarım çiftlik (nim-çift)", yarım çiftlikten az olan "bennâk" denen çok küçük topraklara sahip kişilere giderek daha sık rastlanılmıştır. Bu eğilim, çift-hane birimlerinin, nüfus baskısının ya da ekonomik sıkıntılarının etkisiyle giderek daha fazla parçalandığını göstermektedir. Bu, sadece köylülerin durumunun kötüye gittiğini değil, aynı zamanda çift-hane birimini terk etme seçeneğini benimsemeye başlayan kırsal toplumun dokusunun değişmekte olduğunu da göstermektedir (Barkey, 1999:112-113).

İktisadi, mali ve sosyal olaylardan etkilenen halk, bir çözüm arayışı olarak Celali Ayaklanmaları'na katılmıştır. Ancak bu ayaklanmaların liderlerinin ayaklanma nedenleri incelendiğinde amaçlarının, vergi toplama rantının kendilerinden alınmasını engelleme girişimleri olduğu görülmektedir. Örneğin; İran Savaşları'nın çıkmasıyla savaşa gitmesi emredilen Kalenderoğlu Mehmet Paşa, savaşa katılmayı ret ettiği için, dirliklerinin kendisinden alınmıştır. Bu olay üzerine Paşa isyan etmiştir. Yine savaşta yenilginin sorumlusu olarak görülen Haleb Valisi Canbuladoğlu Hüseyin Paşa idam edilmiş, dirliklerinin alınması üzerine Hüseyin Paşa'nın kardeşleri isyan etmiştir (Uluçay, 1944:11-13). Celâli Ayaklanmaları'nın yaşandığı dönemlerde, Celaliler'in ortak özelliklerinin devlet memuru olması, amaçlarının sadece vergi toplamanın [rantının] merkezi hükümet tarafından geri alınmasına tepki olarak oluştuğunu ortaya koymaktadır (Akdağ,

1999:45). Ayrıca ayaklanmaların sona erdirilme yönteminde de bu hipotezin doğruluğunu test edebiliyoruz. Çünkü Osmanlı Devleti yöneticileri, bu ayaklanmaların çoğunu, isyancı liderlere eski görevlerini geri vererek sona erdirebilmişlerdir (Karen,1999:233).

Osmanlı tımar sistemi, 17. yüzyılın başlarında, çiftlik sisteminin ve sipahinin ortadan kalkmasıyla sona erdi. Anadolu köylülüğü, yani üretici tabaka, 1596-1650 arasında kurulu düzeni büyük ölçüde sarsan, fakat toprakta devlet mülkiyetini etkilemeyen bir dizi isyanla yerlerinden edildi. İsyancılar, çiftlik sistemine son vererek, 15. yüzyılın başlarında kurulmuş olan denetim sistemlerini zayıflattı. İsyancılar katılan köylüler homojen bir grup olarak faaliyette bulunmamışlar ve sınıf dayanışması sergilememişlerdir. İsyancılar, genellikle toprak ya da kendileri için yeni bir statü arayışında olmayan, fakat toprak üzerindeki devlet denetimi hala sağlamken var olan göreceli istikrar, nizam ve güvenliğin geri gelmesini isteyen yerel yöneticiler ve dini önderler tarafından yönlendirildi. Devlet, sipahinin almakta olduğu payı kaldırarak ve devletin büyüyen merkezi ordu ve bürokrasiyi finanse etmesini sağlayarak merkeze doğru olan gelir akışını kolaylaştıracak yeni çalışma yöntemleri arayışında olduğundan statükoyu yeniden oluşturmakla ilgilenmemiştir (Karpuz, 2001: 90).

Padişah IV. Mehmed döneminde (1648-1687) artan mali sıkıntıları gidermek için tımar gelirlerinin % 50'si müsadere edilmiş ve Kanuni Döneminde sayıları 200 bini bulan tımarlı sipahi ve cebeliler, 1768'de 20 bin kişiye düşmüştür. Tımar sisteminin bozulmasına paralel olarak, devlet otoritesi de gittikçe zayıflamış ve yoğunlaşan siyasi ve ekonomik anarşi içinde sipahiler dirlik topraklarını kendi mülkleri gibi tasarruf etmeye başlamış; topraktaki köylüleri ise kiracı ve yarıcı gibi çalıştırmaya başlamışlardır. Bu şekilde Osmanlı tımar sistemi bir nevi derebeylik haline gelmiştir (Cin, 1985:65). Sipahilerin rantları ise Tımar sisteminin, Tanzimat Fermanı (1830) ile tüm ülkede uygulamadan tamamen kalkmasıyla sona ermiştir.

D-Yöneticilerin Mali Sömürüsüne Karşı Halkın Tepkisi: Ya İsyan Ya Göç

Celali Ayaklanmaları'nın yaşandığı dönemlerde Osmanlı Devleti'nde önemli bir nüfus artışı yaşanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçişini takip eden ilk on yıl (1520-1530) içinde bütün Osmanlı memleketlerini kapsayan tahrirlere göre, Osmanlı Devleti nüfusunun 11 milyon 357 bin¹², yüzyıl sonuna doğru ise 30 milyon civarına ulaştığı tahmin edilmektedir (Barkan, 1953: 11). 16. yüzyılda Anadolu ve İstanbul bölgesinin nüfusunun 16. yüzyıl boyunca hızlı sayılabilecek bir artıştan sonra 5-6 milyondan 8-9 milyona kadar yükseldiği tahmin edilmektedir. Bu nüfus artışı, Anadolu'da topraksız ve işsiz bir kalabalığın oluşmasına neden olmuştur. Toprakların yetmemesi sonucu çift-bozan¹³ olan bu gruplar için yöneticilerin yanlarında (kolluk kuvveti, hizmetkar veya yöneticilere ait toprakları işleyen çiftçi olarak) "kapı halkı"¹⁴ olmak tek çıkar yoldu. Bunların bazıları sınır kalelerine, azab (askeri ordu)*, yeniçeri, donanmada; levent ve gönüllü de olabiliyorlardı. İş bulamayıp boşta kalanlar ise "garip-yiğit" adları altında çoğunluğu teşkil ediyordu. Bunların bir kısmı medreselere giriyor, ancak

çoğu istihdam edilmedikleri için imarethanelerin etrafında başı boş gruplar oluşturuyorlardı (Arslan, 2001:108). Bu gruplar uzun süre iş bulamadıkları zamanlarda ise eşkıyalığa başvuruyorlardı.

Ayaklanmalarda halkın yaşamını etkileyen diğer önemli olgulardan birisi de, bu dönemlerde yaşanan kıtlıklardır. Sahillerden Avrupa'ya hububat kaçırılması, bu dönemde yaşanan büyük göç nedeniyle, köylülerin çiftliklerini terk etmesi, çekirge/fare istilası, depremler ve kuraklıkların neden olduğu kıtlıklar, halkı yoksullaştırıyor ve sosyal sorunlara neden oluyordu¹⁵. Bireylerin gelirlerinin sürekli düşmesinin yanında, bu olumsuzluğa bir de siyasal ve iktisadi en önemli kriz olarak yöneticilerin mali sömürüsü ve ağır vergi yükleri eklenince halk ya eşkıyalara katılıyor ya da bulunduğu yerden göç ediyordu (Griswold, 2000: 11).

Diğer yandan savaşlarda önemi azalan tımarlıların yerine, Cermen piyadesiyle başa çıkabilmek için Osmanlı ordusunda tüfek vb. ateşli silahları kullanmayı bilen asker sayısının artması gerekiyordu. Çünkü tımarlı sipahilerin savaşlarda eskisi kadar etkili olmadığı görülmüştü. 16. yüzyılın sonlarında hükümet, Anadolu keskin nişancıları yüzer kişilik sekban* ve sancak birlikleri halinde teşkilâtlandırarak savaşlarda kullanmağa başladı ve bu süreçte tımarlı sipahilerin ihmal edilmesi hız kazandı. Gerek askeri düzendeki değişiklikler, gerekse yeni veya ağırlaştırılmış vergiler reayayı zor durumda bıraktığı gibi, yeterli ücret alamayan veya savaş sonrasında terhis edilen sekban ve sancak birliklerinin eşkıyalığa başvurmaları da Anadolu'nun toplum yaşantısını olumsuz etkilemiştir. 16. yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyıl başlarında özellikle Anadolu'yu kasıp kavuran ve pek çok köyün terkedilmesine yol açan Celali Ayaklanmaları'nda bu sekban-sarıca* topluluklarının etkin rol oynadıkları bilinmektedir. Yine bu süreçteki değişiklikler sonucu yoksullaşan tımarlı sipahiler de Celali kadroları arasında yer almışlardır (Öz, 1997:47).

Celali Ayaklanmaları'na halkın katılmasının diğer nedenleri ise şunlardır:

i-Aşırı Vergi Yükü: 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vergi mükellefleri, «çiftçi» (raiyyet) ve «şehirli» olmak üzere, iki sınıfa ayrılmaktaydı. Çiftçi sınıfından alınan başlıca vergiler toplam gelirlerin % 12,5-% 50'si düzeyindeydi. Buna karşılık, «şehirli» vergi mükelleflerde, en çok %'10'dan başlayıp, vergi ödememe durumu da söz konusu olabiliyordu. Kiralık ev, dükkân, han, hamam gibi akarlar için ödenen vergi yok denecek kadar az ve nakit parası tamamen vergilendirme dışıydı (Akdağ, 1999:201). Fakat 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın başlarında köylülerin tarım gelirlerinin düşmesi % 100 ve hatta % 300 oranlarında artırılan vergiler, Celaliler'in göç etmelerinin veya isyan etmelerinin temel nedeni olmuştur. Söz konusu durum aynı zamanda tımar sisteminin etkinliğinin azalmasının en önemli nedenlerinden birisidir (Sevinç, 1991: 361).

İlk olarak 1590 ve 1608'de doruğa ulaşan, ama aralıklı olarak bütün 17. yüzyıl boyunca devam eden Anadolu'daki askeri ayaklanmaların yaşandığı dönemlerde halk tarafından yöneticilere

verilen dilekçelerde, aşırı vergiler ile taşra yöneticilerinin baskılarından yoğun bir şekilde şikayet edilmektedir (Faroqhi, 2003:309).

ii-Yöneticilerin Kanundışı Topladıkları Paraların Halk Üzerindeki Olumsuz Etkisi: Beylere ve paşalara ayrılan resmi gelirler bunlara kişisel gelirler olarak değil, aynı zamanda kapı düzenlemeleri (yönetim işlerinde kullandığı yardımcı elemanların maaş ve giderleri) için de verilmekteydi. Yani devlet; beyler, üst düzey subaylar gibi devlet yönetiminde etkili olan grupların (ümeranın) gelir seviyesinin ve dolayısıyla adamlarının çok olması, seferlerde ordunun gücünü arttırdığı gibi, ümeranın çeşitli görevlerini yerine getirebilmesi için de gerekli görülmekteydi. 16. yüzyıl ortalarına kadar ümera gelirleri yeterliyken, bu yüzyıl sonlarına doğru ümeranın mali gücünün zayıflaması kapıların küçülmesine neden olmuştur. Devletin yardımlarının yeterli gelmediği, ümeranın çeşitli kanundışı yeni uygulamalar (bidatlar) ve salmalarla reayadan para ve mal toplamasının sürdüğü, bu konuda çıkarılan ve tekrarlanan adaletname hükümlerinden de anlaşılmaktadır¹⁶ (Kunt, 1978:105). Diğer yandan Kanuni'nin son zamanlarında, taşradaki idarecilerin çoğunun görevlerini belirli bir bedel ödeyerek satın almaları ve bu satın alma bedelini kısa bir süre için tayin edildikleri görev bölgelerinde mal ve vergi toplayarak çıkarmaya çalışmaları da halkın tepkisine neden olmuştur.

1626-1627 yıllarına ait 90. nolu Mühimme Defteri'nde vatandaşlardan gelen dilekçeler ve bunlara karşı verilen cevaplar (buyrulduklar) incelendiğinde, halkın yöneticilerce mali sömürüye tutulduklarını görmekteyiz. Bu dilekçe ve buyrulduklardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir (Turhan, 1993:16, 35):

“Balya kadısının İstanbul'a mektup gönderip, Akhisar hassının dağınık reayasından adı geçen kazaya bağlı Ma'den ve diğer köylerde yaşayan bir takım kimselerin kendisine başvurarak ödemeleri lazım gelen bennak ve mücerred vergileriyle, adet-i ağnamı (koyun vergisi) kanun ve defter gereğince görevlilere ödemeğe razı oldukları halde, bu vergileri toplayanların bu miktarları almakla yetinmeyip, kanun ve defterlerdeki miktarlardan fazla adam başına bennak resmi olarak otuzar akça, ganem resmi olarak ise bir buçuk akçalarını aldıklarını, bununla da yetinmeyerek köylerin topraklarından elde ettikleri tahılın onda birini harman üzerinde aynı olarak almayıp daha sonra gelerek geçerli olan narhtan fazla onar akçalarını aldıklarını, ayrıca kanunla suç sayılacak bir davranışta buldukları sabit olmadan ikişer üçer bin akçalarını alıp, at ve sığırlarını sürdüklerini ve buna benzer daha bir çok

haksızlık ve yolsuzluklar yaptıklarını bildirip, bütün bunların önlenmesi için buyruk dilediklerini arz etmişlerdir “.

Bir başka dilekçe ve verilen buyruldu ise şöyledir:

Ber-vech-i arpalık Teke Sancağı'na mutasarrıf olan Vezir Osman Paşa'ya ve kadısına hüküm ki (Hicri: 1056): *“Elmalı kazası kadısı Ali'nin vekiliyle (naibiyle) birlikte devre çıkıp köy köy gezerek hukuka aykırı şekilde her köyden “binamaz akçası”, “izin akçası” ve “tumar akçası” adı altında yirmişer otuzar guruş alıp, adı geçen kaza ahalisinin İstanbul'a adam gönderip durumu bildirmeleri ve haksız yere alınan akçaların geri alınması konusunda buyruk dilemeleri üzerine yazılmıştır. Teke Sancağı'na arpalık olarak elinde bulunduran Vezir Osman Paşa'ya ve kadısına gönderilen bir hüküm de, verilen emir doğrultusunda harekete geçip Kadı Ali'nin haksız olarak aldığı akçaların sahiplerine geri verilmesi buyrulmaktadır “.*

iii-Angarya: Reaya yılda bir gün, öşürü sipahinin gösterdiği yere taşımakla yükümlüydü. Ayrıca, sipahinin evinin değil ama ahırının yapımını da reaya üstlenirdi. Eğer sipahi örneğin komşu bir köyde oturuyorsa, köyü ziyarete geldiğinde üç güne kadar ağırlamak zorunluymuştu (Pamuk, 1999:54). Sipahilerin ve voyvodaların (Eflâk ve Buğdan beyleri) halkı kendi hizmetlerinde kullandıkları ya da onlardan kanunlarda yer almayan ek hizmetler istediklerine ilişkin olarak 90 nolu mühimme defterinde halkın şikayet dilekçeleri yer almaktadır. Bu dilekçelerden birisinde şöyle denilmektedir (Turhan, 1993:392):

“Veziriazam Salıp Paşa'nın hassına bağlı köylerden (...) ve (...) adlı köylerin ahalisinin yazı ile baş vurup, voyvodalarının kendilerini, elde ettikleri tahılın öşürünü oldukça uzak Selanik'e götürmeğe zorladığını, bu yetmezmiş gibi inat edip almamak suretiyle üzerinde bırakarak daha sonra geçerli resmi fiyattan fazla akça istediğini, ayrıca da “kaftan-baha”, “bıçak akçası” adı altında çok miktarda paralarını bildirmeleri ve önlenmesi yolunda buyruk dilemeleri üzerine yazılmıştır. Eğribuca kadısına gönderilen hükümde, şer'i şerife aykırı olan ve kanuna uygun olmayan bu tür davranışlarla halkın incitilmemesi buyrulmuştu”.

Celali Ayaklanmaları Anadolu'da telafisinin giderilmesi mümkün olmayan derin sorunlara neden olmuştur. Köylüler özellikle artan vergi yüklerini en azından geçici olarak hafifletmenin yolunu ise göç ederek bulmuşlardır. (Faroqhi, 2003:302; İnalçık, 2000:69). Yağma ve tahriplerden etkilenen köylüler ve kasabalılar yerlerini terk ederek, çiftliklerden, köylerden surlarla çevrili kentlerin, ya da insanların kolayca ulaşamadığı dağ başlarında güvenli ortamlara doğru bir büyük göç etmişlerdir (Griswold, 2000: 39). Bu göç Anadolu'nun tüm alanlarında sarsıcı bir tesir göstermekle beraber, en fazla tahribat Sivas'tan

Kütahya ve Afyon'a kadar geniş Orta Anadolu Bölgesi ve Çukurova'da olmuştur (Sümer, 1980:190).

Tablo : 16. ve 17. Yüzyıllarda Anadolu Şehirlerinin Nüfusları

Şehir veya Kasaba	1520 Öncesi	1520-1530	1571-1580	1580 –Sonrası
İstanbul	97.956 [1478]	400.000	700.000	700.000
Bursa	—	34.930	70.686	64-65.000
Edirne	—	22.335	30.140	—
Amid (Diyarbakir)	—	18.942[1541I	31.443	.-
Ankara	—	14.872	29.007	.-
Tokat	17.328 [1455]	8.354	13.282	21.219
Konya	„-	6.127	15.356	.-
Sivas	3.396	5.560	16.846	.-
Manisa	6.500	18.000		20.000

Kaynak: (Karpat, 2000: 45; Hallaçoğlu, 1998:104).

16. ve 17. yüzyıl boyunca süren Celali İsyanları, uzun süren ve ağır kayıplar verilen savaşlar gibi nedenlerle özellikle genç nüfus azalmış, dolayısıyla nüfus boşlukları durağanlığı ortaya çıkmıştır. Bu durum tarım arazilerinin ekiminin düşmesine neden olurken, tarımdan alınan vergi gelirlerinin azalmasına ve tımar sisteminin etkinsizleşmesine yol açmıştır. Diğer yandan ayaklanmaların yaşandığı dönemlerde özellikle İstanbul nüfusunda önemli artışlar olmuştur. İstanbul'da yaşayan vatandaşların daha az ya da tamamen vergileme dışında tutulması vergi kayıplarına neden olmuştur (Aktepe, 1958:1; Faroqhi, 2000:327).

16. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan ve 17. ve 18. yüzyıllarda da devam eden ayaklanmalar halkın yerlerini terk etmesi bir çok ekili alan kullanılmaz duruma gelmesine yol açmış ve zirai ürünlerin azalmasına neden olmuştur (Hallaçoğlu, 1997: 41). Bu durum, zirai ürünlerin elde edilmesine bağlı olan vergi sistemi üzerinde olumsuz etkilere neden olurken, tımar sisteminin etkinliğini yitirmesine neden olmuştur.

SONUÇ

16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu halkının tepkisinin genel adı olarak kabul edilen “Celali Ayaklanmaları”nın önemli nedenlerinin başında isyancı liderlerden daha önce devlet tarafından tanınan mali rantların geri alınması ve köylülerin bazı yöneticilerin baskıcı sömürülerine tepkileri gelmektedir.

Celali Ayaklanmalarını vergiye karşı bir başkaldırı hareketi olarak nitelendirmek güçtür. Çünkü ayaklanmacıların liderlerinin başkaldırı nedenleri, kaybettikleri rantlarını geri almaktır. Rantlarını tekrar geri elde ettiklerinde ise ayaklanmayı bir anda sona erdirmişlerdir. Ayaklanmalara katılan büyük halk grupları ise liderlerinin kendilerini terk etmesi nedeniyle, ayaklanmayı kendiliğinden sona erdiriyorlardı.

Celali Ayaklanmaları Osmanlı Devleti üzerinde pek çok mali, ekonomik ve sosyal sonuca neden olmuştur. Diğer yandan halkın ayaklanmalara katılmasında en önemli faktör olan, olan mali sömürü sona ermemiştir. Ancak ayaklanmalar sonucunda, Osmanlı Mali Sisteminin temelini oluşturan Tımar

sisteminde çözümlere neden olmuştur. Özellikle sipahilerinde ordu içerisinde öneminin azalması, vergi toplamada iltizam ve malikane sistemlerini yaygınlaştırmıştır. Bu durum ise, 150-200 yıl boyunca iltizamları satın alarak servet sahibi olan ve bir rantiyer grubu olarak nitelendirilebileceğimiz ayanların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İltizamları ve malikane gelirlerini toplama görevini üstlenen mültezimler ve ayanlar halkı sömürmeyi sürdürmüşlerdir. Halk ise bu sömürüye çeşitli şekillerde zaman zaman tepki göstermiştir. Örneğin, 1727-1728'de İzmir, 1730 Patrona Halil, 1764, Kıbrıs, Mısır, Akka, Mora, 1829 Atçalı Kel Mehmed, 1908 Erzurum Ayaklanmaları vb...

Rant kollamanın sosyal maliyeti tarihin her döneminde devletin meşruiyetinin zayıflaması, israf, hırsızlık ve yağmacılık şeklinde ortaya çıkmıştır/çıkmaya da devam etmektedir.

-
- ¹ Hazine-i Amire'nin gelirleri esas itibarıyla Kapukulu Ocakları adı verilen merkezdeki ordunun maaşlarının ödenmesi, iâşesi, barınması ve donanımında kullanılırdı. Bu giderler, gelirlerin yaklaşık % 70'i düzeyindeydi. Gelirlerin geri kalanı ise sarayın masraflarına tahsis edilirdi.
 - ² Dirlık sisteminde tarım arazileri, "has, tımar ve zeamet" adı altında çeşitli büyüklükteki bölümlere ayrılmıştır. Bu bölgelerin vergi hasılatı merkezdeki hazineye aktarılmamaktaydı. Bu gelirler kendi nam ve hesaplarına tahsil edilmek ve kullanılmak üzere, bir maaş biçiminde devletin çeşitli asker ve memurlarına mahallinde tahsis olunurdu. Bu sayede devlet, birçok resmi görevliye merkezi hazineden nakdi maaş ödemekten ve böylece birçoğu aynen tahsil edilen çeşitli vergilerin merkeze taşınması ve nakde dönüştürülmesi gibi işlemlerden de kurtuluyordu.
 - ³ Ceb-i Hümâyün, İç Hazine adı da verilen padişahların özel hazinesiydi. Bu hazine, kuşkusuz padişahların güç ve otoritesinin en önemli dayanağıydı. Padişahlar bu kaynakları şahsi giderleri için istedikleri biçimde kullanırlardı (Uzunçarşılı, 1978:73). Devletin bazı önemli gelir kaynakları doğrudan doğruya bu hazineye tahsis edilmişti.
 - ⁴ Vergi gelirlerinin, harcamaları karşılamaında yetersiz kalmasının bir diğer nedeni de merkezi hazineye gönderilmesi gereken vergi tahsilatlarının İstanbul'a gelmemesidir. Bu dönemde yaşanan Celali Ayaklanmaları nedeniyle köylülerin tarlalarını bırakıp yaylalara ve dağlara kaçarak göçerliğe dönmesi tarımsal üretimi ve vergi gelirlerini azaltmıştır (Pamuk, 2000: 149). Örneğin, Canbuladoğlu Ali'nin Suriye'de başlattığı isyan, merkezi hazineye gelen milyonlarca altının kesilmesine neden olmuştu (Griswold, 2000:129). Söz konusu gelirlerin merkezi hazineye gönderilmediği durumlarda ise, iç hazineden borçlanılmak zorunda kalınmıştır (Uzunçarşılı, 1978:84).
 - ⁵ 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde tüfekçilere, keskin nişancılara ve hareket yeteneği olan piyadeye gereksinim duyulmaya başlanmıştır (Griswold, 2000: 10). Dolayısıyla Osmanlı ordusunda ağırlık ateşli silahlarla donatılmış daimi merkez ordusuna kaydırılmıştır (Pamuk, 2000: 145). Bu gelişme sonucunda yeniçerilerin sayıları 1550'lerde 13 bin 1600'lerde 38 bin, 1650'lerde 55 bin, 1700'lü yıllarda ise 100 bin'e yükselirken bu askerlerin maliyetleri merkez hazinesinden karşılanmak zorunda kalınmıştır (Yetkin, 1984:145).
 - ⁶ 16.yüzyılda bir tımarı olan sipahilerin sayısı 27.868 kişi olarak tahmin edilirken tımar sisteminden yararlanan kişilerin sayıları yaklaşık olarak 80 bin'i bulabilmekteydi. Anadolu ve Balkanlar'daki topraklarının % 50 ila % 70'nin tımar sistemine dahil olduğu gözönüne alındığında bu sistemin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır (Karpat, 2000: 25).
 - ⁷ Osmanlı idaresinde devlet hizmetleri ile vakıf hizmetleri birbirine çok sıkı bir şekilde bağlıydı. Bir çok durumda bu iki hizmet birbirine girmiş durumdaydı. Şehir ve kasabaların suları,

köprüler, mezarlıklar, yollar, sağlık hizmetleri, öğretim ve eğitim işleri, sosyal yardımla ilgili hizmetler vakıf müesseseleri tarafından gerçekleştiriliyordu (Kurt, 1997:511). Bütçe gelirlerinin yetersiz kalmasında vakıfların merkezi hazineye gitmesi gereken vergi gelirlerini azaltıcı yönde etkisi de söz konusudur. Selçuklu rejiminde iktâ. Osmanlılarda "tumar" dediğimiz düzene giren "kamusal karakterlerine rağmen bütün topraklarda vakıf kurulmasına imkan sağlanınca devlet hazinesinin en önemli gelir kaynağı olan "miri-beylik-devlet malı" arazisi, dirlik sahiplerinin kişisel mülkleri haline getirilmiştir (Akdağ, 1999:218). Dolayısıyla vakıfların artışı, merkezi idarenin vergi gelirlerine vakıflarca el konulmasına neden olmuştur.

8 1527/1528 mali yıl bütçesine göre, devletin toplam vergi gelirleri 538 milyon akçedir. Bu gelirin 277 milyon akçesi merkezi hazine tarafından, geri kalan da çeşitli tımar ve vakıf sahiplerince toplanmış ve harcanılmıştır. Dolayısıyla merkezi yönetim tüm vergi gelirlerinin yüzde 51'ini denetleyebilmekteydi (Kıray, 1995:53).

* Osmanlı Devleti'nde Hicri Yılı Takvimi kullanıyordu. Ancak bu takvim devlet işlerinde çeşitli sorunlara yol açtığından 17. yüzyılda (1677'de) güneş hareketleri doğrultusunda yılların hesaplandığı Rumi Takvim de uygulanmaya başlanmıştır. İkili takvim uygulanması devlet maliyesi açısından zorluklara neden olmuştur. Çünkü, Osmanlılar üretimle ilgili vergileri güneş takvimine göre mart ayında topluyorlardı. Maaşlar ise diğer takvime göre, yani ay yılı hesaplamasıyla dağıtılıyordu. Her iki yıl arasında 11 gün fark vardı ve bu 33 yılda tam bir yıl ediyordu. Hicri yıl güneş yılından 11 gün kısa olduğu için 34 yılda bir, hazine on iki aylık bir sürede sadece bir kez vergi toplayıp iki kez yıllık ödeme yapmak zorunda kalıyordu. Oysa 33. yılın harcamalarına karşılık olacak gelir yoktu (Özbilgen, 2003:655). Bu durum gelirler ve giderler açısından bütçede önemli dengesizliğe neden olmuştur. Bu sorunu çözmek için "Sıvış (düşülen yıl)" adı verilen yıl farkını ortadan kaldırmak için 33 yılda bir gelen yılı yaşamadan atlanması uygulanmasına geçilmiştir. Bu uygulama takvim hesapları 26 Aralık 1926'da Miladi takvimin kabulüne kadar sürmüştür.

9 *Avâriz Vergisi*: Osmanlı maliyesinde olağan dışı ve düzensiz (gayr-i mukarrer) vergiler, "avâriz-ı divâniye", "tekâlif-i örfiye" veya kısaca "avâriz" adı altında toplanmıştır. Geçmişini ne zamana uzanırsa uzansın ve ne amaçla konmuş olursa olsun bu vergiler, savaş masraflarının finansmanına yönelikti.

Avâriz vergileri, "avârizhâne" denen birimler üzerine tarhedilirdi. Muaf olanlar çıkarıldıktan sonra geri kalan köy ve mahalle nüfusu tespit edilip belirli sayıda gerçek hâne bir avârizhânesi sayılarak köyün veya mahallenin kaç avârizhânesi olduğu belirlenirdi. Böylece hâneler belirlendikten sonra yükümlülere ister yerleşik isterse konar-göçer olsun bu vergiden bir bütün olarak sorumlu tutulurdu.

Avâriz akçesi olarak alınan bu maktû ve nakit vergi zaman içerisinde paranın değer kaybına bağlı olarak arttırılmıştır. Önceleri savaş harcamaları için toplanırken, sonraları her yıl düzenli olarak toplanan bir vergi hâlini almıştır.

Nüzül, Bedel-i Nüzül Vergisi: Nüzül mükellefiyeti, Osmanlı ordusu sefere çıkarken konakladığı menzillerde çoğunlukla un ve arpa şeklinde belirli miktar zahirenin sağlanıp hazır hâle getirilmesidir. Kadılar, kazalardan istenen zahireyi görev alanlarına giren kent, kasaba, köy, mezra ve çiftliklere avârizhâne esaslı üzerinden tarh ve tahsil ederek menzillere teslim ederlerdi. Ayrıca, nakil masrafı da yükümlüler tarafından ödenirdi. Aynî olarak toplanması kural olan nüzül, özellikle ordunun iâşesinin kolay olduğu hallerde, savaş ile ilgili diğer hizmetlere dönüştürülebilirdi. Bunlar çoğunlukla ülkenin savaş alanlarına yakın veya ordunun geçeceği yol üzerindeki konaklara komşu bölgeler için aynî, bu bölgelerin dışında kalan yerler için ise nakdî bir yükümlülük hâline geliyordu.

Nüzül H. 1093/M. 1683 tarihinden sonra ağır savaş şartları altında sürekli ve düzenli olarak toplanan bir vergi haline gelmiştir.

Sürsat, Bedel-i Sürsat: Sürsat, reayânın gerektiğinde askerî birliklere yem, yiyecek maddesi ve yakacağı, tespit edilen bir fiyat üzerinden sağlamasıdır. Bu maddelerin başlıcaları arpa, saman,

un, koyun eti, bal ve odundur. Sürsat, hukuken sözleşmeye dayanan bir yükümlülüktür. (Avâruz muafiyetinin dışında olduğu için avârizhânesine dayanmamaktaydı).

Sürsat, askerî birliklerin geçtiği yollar veya konakladığı yerlere en yakın bölgelerden aynı, uzak olan bölgelerden de nakdî olarak alınıyordu. H. 1103/M. 1693-1694 yılında bütün bölgelerden elde edilen ürünün miktarıyla orantılı olarak nakden toplanmasına karar verilmiştir (Bknz. Devlet Arşivleri, 2004).

* Doğrudan nakit olarak vergi toplamanın güçlüğünden dolayı kronik bir nakit sorunu yaşayan modern öncesi devletlerde iltizam sistemi yaygın bir uygulamaydı (Genç, 2000:103; Quataert, 2002:62). İltizam sisteminde devlet, bir bölgenin, yıllık değeri devlet görevlilerince önceden belirlenmiş vergileri toplama hakkını belirli bir zaman/yerde ihaleye çıkarır ve ihalede en yüksek teklifi verene verir. Vergi toplama ihalesini kazanan (mültezim) devlete ihale sırasında veya kısa bir süre sonra nakit ödemede bulunulurdu. Mültezim, devletin verdiği yetkiyle donatılmış bir şekilde kendisine tahsis edilen bölgeye gider ve devletin askerî personeli eşliğinde vergileri toplardı. 17. yüzyılda giderek artan vergilerin iltizam yöntemiyle toplanması ise yeni bir mali sömürü sisteminin doğmasını ve bu sistemle beslenen yeni bir rant grubunun doğmasına neden olmuştur (Pamuk, 2000: 95). İltizam sisteminde, mültezim aldığı ihaleyi mekan temelinde bölüp, ortaya çıkan hisseleri bu tür gelirleri daha iyi toplayabilmek ve kendisine karşı sorumlu olacak yerel alt-mültezimlere satabiliyordu. İltizam hiyerarşisinin tepesinde artık payitahtın büyük servet sahibi bankerleri yer alıyordu. (İnalçık, 2000:105). Tımar sisteminin yerine geçen iltizam sistemi yeni bir rant grubunu oluşturmanın yanı sıra; mültezimin vergi kaynağını ne kadar müddetle kontrolü altında tutabileceğini bilmemesi, mukataanın aşırı ölçüde sömürülmesine yol açıyordu. Zira, bu belirsizlik karşısında mültezim, en kısa zamanda yatırımının karşılığını vergi kaynağından çıkartmaya çalışıyordu.

11 16 yüzyılın sonlarına doğru bütün malların fiyatlarının artışında: İspanyolların Yeni Dünya'da ürettikleri gümüş miktarındaki artışla ortaya çıkan ve sıkça anılan "Avrupa Fiyat Devrimi"nin önemli bir etkisi vardır. Akdeniz çevresindeki nüfus artışına bağlı olarak mal ve kaynaklara talepte artmıştır (Griswold, 2000:9). Avrupa sanayinin ve ticaretinin gelişmesi Osmanlı ekonomisini önemli derecede etkilemiştir. Avrupa'da gram gümüş cinsinden ifade edilen fiyatların 16 yüzyılın başlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar % 100'den, hatta kimi ülkelerde % 200'den fazla artmıştır. Bu dönemde para birimleri tağşişe uğrayan ülkelerde, toplam fiyat artışları % 600'e, 1609'da buğday ve koyun fiyatlarının 1520'deki fiyatlarının yirmi katına ulaşmıştır. Aynı dönem boyunca, kumaş, yağ gibi başka malların fiyatları en azından beş katına çıkmıştır. Osmanlı'da yaşanan enflasyon artışı, nüfus artışı, yabancı tüccarların faaliyetleri ve gümüş akışındaki artışın toplum için yıkıcı etkileri olmuştur. Devlet hazineye akan gelir miktarını arttırmak için vergilendirme uygulamalarını değiştirmeye mecbur olmuş, akçenin değerini düşürünce maaşlı çalışanların tepkisiyle karşılaşmıştır. Toplumdaki tüccarların dışında çoğu grup, fiyat artışlarından büyük zarar görmüş özellikle köylülerde yeni vergi toplama uygulamalarından ve iltizama geçilmesinden olumsuz etkilenmiştir (Barkey, 1999:50-51).

* Çift-hane birimi, "tarımsal üretimin, her birine birer çift ya çiftlik, bir başka deyişle, bir köylü hanesini geçindirmeye ve toprak sahibine (Devlete) "kira"yı ödemeye yetecek boyutlarda bir toprak parçası verilen addır.

12 1500-1570 yıllarını kapsayan Osmanlı'nın altın çağında, Osmanlı kırsal nüfusunun ekonomik kaynaklara ciddi bir yük getirecek şekilde % 40, şehirli nüfusun da % 80 oranında arttığı tahmin edilmektedir (Karpas, 2000: 42).

13 Çift-Bozan: Kendilerine tımar arazileri verilen çiftçilerin, çiftliklerini terk etmesi durumuna verilen ad olup bu kişiler yerlerini terk edebilmek için çift-bozan resmi öderlerdi.

14 Sultanın, Vezirlerin veya Eyaletlerdeki üst düzey yöneticilerinin, valiler gibi üst düzey yöneticilerin yanlarında onların kamu işlerini yerine getiren memurlar, kolluk kuvveti, günlük konak hizmetlerini yerine hizmetkar veya yöneticilere ait çiftliklerde çalışanlar işçiler

yöneticilerin kapı halkı olarak nitelendirilir. Bir valinin kapı-kulu 2 bin-3 bin kişiden oluşabilmekteydi (Göçek, 1999:96-100).

- * Osmanlı askeri teşkilatında kara ve deniz hafif piyadeleri için kullanılan bir terim olup, Arapça'da bekar anlamına gelmektedir. Osmanlı'da azebler yeniçeri teşkilatından önce kurulmuş ve hafif okçu olarak orduya katılmıştır.
- 15 Mühimme Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1578'de Halep, Musul, Şam, Beyrut, Van, Trablusgarp, Ege Adaları; 1580'de Anadolu, Ege Adaları Gümölcine; 1582'de Batum, Fatsa; 1583'te Şam, Ege Adaları, Halep; 1584'te Trablusşam, Saruhan; 1585'te Şam, Harran Ege Adaları, Zülkadırlı, Edirne, Tamişvar, Bursa, Berkofça, İnebahtı, Kırkkilise; 1586'da Trablusgarp, Eyalat-i Rum, Çorum; 1590'da Gence, Şam; 1591'de Trablusgarp, Üsküp; 1592'de Şam, Trablusgarp; 1609'da Kırım, Batum Vilayet-i Rum, Anadolu; 1611'de Anadolu; 1614'te Şam; 1615'te Zülkadırlı; 1637'de Diyarbakır eyalet ve sancakları başta olmak üzere bütün imparatorluğu etkileyen kıtlıklar olmuştur (Sevinç, 1991:349).
- * Osmanlılarda, sınır boylarında eyalet paşaları ve sancak beylerine bağlı olarak görev yapan bir sınıf asker.
- * Osmanlı askeri yapısı içinde gönüllü yardımcı kuvvetlerden beylerbeyi tarafından oluşturulan atlı askerlere "Sekban", yaya olanlara "Sarica" adı verilmektedir.
- 16 17. yüzyılda hatta enflasyonun etkisinin kat kat üstünde gelirler sağlamalarında has ve saliyane dışında resmi tahsislerinin arttırılması, kapı mensuplarının devlet görevlerine girmeleri gibi devlet desteğinin yanında adaletnamelerin önleyemediği kanun dışı olarak ümeranın gücünü korumaya yönelik bu bidat ve salınlara gittikçe daha fazla göz yummaya başlandığı söylenebilir. Bu görüşü destekleyen iyi bir örnek 1630'larda asi İlyas Paşa'nın yakalanışı ve idamı hikayesidir. İlyas Paşa reyaya baskı yapmak ve merkezin emirlerini dinlememek suçlarından asi sayılmış, kendisini yakalamak için, üzerine Küçük Ahmet Paşa kumandasında diğer paşaların da katıldığı bir ordu gönderilmiştir. Bu ordu uzun süre çatışmadan sonra İlyas Paşa'yı yenmiş ve İstanbul'a getirmiştir. Dönemin padişahı IV. Murad'ın huzuruna çıkartılan İlyas Paşa'yı çok hiddetli olan sultan, İlyas Paşa'ya reyaya eziyetlerinden dolayı önce kızgınlığını belirtmiş sonra idam edilmesini istemiştir. Daha sonra Küçük Ahmed Paşa'ya dönerek onun hakkında da reyadan şikayetler geldiğini belirtmiştir. Küçük Ahmed Paşa'nın savunmasında, İlyas Paşa üzerine yürürken asker toplayabilmek için yolda halktan para aldığını, bütün bu parayı ve ayrıca kendi parasını da padişah hizmetini görebilmek için harcadıktan sonra üstelik bir sürü borcu kaldığını söylemiştir (Kunt, 1978:107).

KAYNAKÇA

- AKDAĞ Mustafa (1970-1974). "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri", **Ankara Ün. DCG Tarih Araştırma Enstitüsü Tarih Araştırma Dergisi**, Cilt VIII,-XII, Sayı:14-23, Yıl:1970-1974.
- AKDAĞ Mustafa (1999). **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyânları**, Ankara:Barış Yayınları.
- AKDAĞ, Mustafa (1999). **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II (1453-1559)**, Ankara: Barış Kitapevi.
- AKDOĞAN, Orhan (2002). **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- AKTAN, C. Can (2004). "Rant Kollamanın Aşamaları", <<http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/rant-kollama/asamalar.htm>>, (17.04.2004).
- AKTAN Çoşkun CAN, DİLEYİCİ Dilek, ŞARAÇ Özgür (2002). **Vergi, Zulüm ve İsyân**, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- AKTEPE, Münir (1954). "XVIII. Asrın İlk Yarısında, İstanbul'un Meselelerine Dair Bazı Vesikalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Cilt: IX, Sayı:13, Eylül.
- AVCIOĞLU, Doğan (1987). **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi.

- BARKAN, Ö. Lütfi (1953). **Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi**, İstanbul:Yalçın Matbaası.
- BARKEY, Karen (1999). **Eşkiyalar ve Devlet (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi)**, (Çev: Zeynep Altök), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (1999). **Peçevi Tarihi I**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları:467, Üçüncü Baskı.
- CEZAR Yavuz (1986). **Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi: XVIII Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih**, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- CİN, Halil (1985). **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- ÇİZAKÇA, Murat (2000). "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi: (XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla)", **Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı: Ekonomi ve Toplum**, Sayı: 32, Yıl:6, Mart-Nisan.
- DEVLET ARŞİVLERİ (2004). "Osmanlı Devlet Arşivi Rehberi", <http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/085_28_mevkuf.htm>, (27.03.2004).
- DURŞUN, Davut (1986). "Osmanlı Yönetim Sisteminde Tımar Kurumu ve Din Bürokrasisi Arasındaki İlişiler Üzerine", **Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cit:VII, Sayı:1, Nisan.
- ERCAN, Yavuz (2001). **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- ERTAŞ, Ne'şet (1947). "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", **Ankara Üniversitesi D.T.C.F Dergisi**, Cilt: V, Sayı:5.
- EŞ Mecit (1989). **Tarihsel Bir Bakışla Klasik Osmanlı Maliyesi**, Kütahya:T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları No:81.
- FAROQHI, Suraiya (2003): "Osmanlı Vergi Mükelleflerinin Siyasal Etkinlikleri ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)", **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, (Çev: Gül Çağalı Güven-Özgür TÜRESAY), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GİRAY, Filiz (2001). **Maliye Tarihi**, Bursa: Ezgi Yayınları.
- GÖÇEK, Fatma Müge (1999). **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, (Çev: İbrahim YILDIZ), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GRISWOLD, William J (2000). **Anadolu'da Büyük İsyân: 1591-1611**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÜÇER, Lütfi (1964). **XVI-XVII Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, İktisat Fakültesi No:1075/152.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf (1997). **XIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VII Dizi, Sayı:92, 3.Baskı.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf (1998). **XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNALCIK, Halil (1959). "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", **Belleten**, Cilt XXIII, Sayı:89-92.
- İNALCIK, Halil (1998). "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", (Editörler: Çağlar KEYDER, Faruk TABAK; Çev: Zeynep ALTOK), **Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2000). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)**, (Çev: Halil Berktaş), İstanbul:Eren Yayınları.
- KARAMURSAL, Ziya (1989). **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- KARPAT, Kemal (2001); **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev: Recep Boztepe, Ankara: İmge Yayınevi.
- KARPAT, Kemal H. (2000). **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, (Çev.Akile Zorlu DURUKAN, Kaan DURUKAN), İstanbul: İmge Kitapevi.

-
- KAZICI, Ziya (1977). **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul: Şamil Yayınevi.
- KUNT, İ. Metin (1978). **Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Uleması ve İl İdaresi**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları No:154.
- KURT İsmail (1997). "Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları", **XV. ve XVI. Türk Asrı Yapan Değerler**, İslami İlimler Vakfı Tartışmalı Toplantılar Dizisi, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- LAUFENBURGER, Henry (1967). **Maliyenin Ekonomik ve Psikolojik Teorisi**, (Çev. İsmail Hakkı ÜLKEMEN), İstanbul: Maliye Enstitüsü Yayınları No:25.
- LINDNER, Rudi Paul (2000). **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, (Çev. Müfit GÜNAY), Ankara: İmge Yayınevi.
- ÖNCEL, Mualla, KUMRULU, A, ÇAĞAN, Nami ÇAĞAN (1992). **Vergi Hukuku**, Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları No:494/12.
- ÖNER, Erdoğan (2005). **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi'nde Mali İdare**, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- ÖZ, Mehmet (1997). **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar**, İstanbul: Dergah Yayınları, İstanbul.
- ÖZBİLGİN, Erol (2003). **Bütün Yönleriyle Osmanlı: Adabı-ı Osmaniye**, İstanbul: İz Yayıncılık
- ÖZKAYA, Yücel (1994). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları No:157.
- PAKALIN, M. Zeki (1971). **Osmanlı Tarih ve Terimler Sözlüğü**, İstanbul: 2. Baskı.
- PAMUK, Şevket (1999). **Osmanlı-Türkiye Tarihi 1500-1914**, İstanbul: Ak Yayınlar.
- PAMUK, Şevket (2000). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı.
- QUATAERT, Donald (2002). **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev. Ayşe BERTAY), İstanbul: İletişim Yayınları.
- SEVİNÇ, Necdet (1991). **Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul: Burak Yayınevi, İstanbul.
- SÜMER Faruk (1980). **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ana Yayınları, İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1985). **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Dergah Yayınları
- TUĞCU, Murat (1972). **Vergi ve Evrimi**, Ankara: Öksüz Yayınları.
- TURHAN, Osman (1993). **90. Nolu Mühimme Defteri**, (Redaksiyon ve Sadeleştiren: Mertol Tulum), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1944). **XVII. Asırda Saruhanda Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1978). "Osmanlı Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", **Belleten**, Cilt: 42, Sayı:165-168.
- ÜNAL, Mehmet Ali (2002). **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta: Fakülte Kitapevi.
- VARCAN, Nezih-ÇAKIR, TUFAN (2000). **Maliye Tarihi**, Eskişehir: Birlik Ofset.
- YAVI, Ersal (2002). **Bir Ülke Nasıl Batırılır ?**, 4. Basım, İzmir: Yazıcı Basım Yayıncılık.
- YETKİN, Çetin (1984). **Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Say Yayınevi.